

Carolina Julià Luna (2012): *Variación léxica en los nombres de las partes del cuerpo. Los dedos de la mano en las variedades hispanorrománicas*. Frankfurt am Main: Peter Lang. Serie *Studien zur romanischen Sprachwissenschaft und interkulturellen Kommunikation*, Volume 79, 347 pp.

O PRESENTE libro consiste nunha edición reelaborada da tese de doutoramento da autora, realizada baixo a supervisión de Gloria Clavería Nadal na Universitat Autònoma de Barcelona e defendida en abril de 2010¹. Esta obra estuda as designacións existentes na maior parte do dominio iberorrománico para cada un dos cinco dedos da man. Para dar conta deste obxectivo, a autora adopta unha atractiva metodoloxía, que se pode cualificar como novidosa no que se refire á análise de datos dialectais: a perspectiva que se ofrece ós lectores é de amplo alcance, pois combina o exame histórico-etimolóxico das principais designacións, a análise dos diferentes tipos de respostas desde a perspectiva da semántica cognitiva e tamén un estudo xeolingüístico que dá conta da vitalidade das formas en cada territorio e define numerosas áreas lexicais. Desde o meu punto de vista, esta multiplicidade de enfoques e o esforzo por combinar as teorías da lingüística cognitiva cos métodos e datos da dialectoloxía tradicional son a principal fortaleza desta obra e convértena nun sólido punto de referencia para futuros traballos sobre léxico dialectal.

O territorio examinado pola autora é a zona explorada polos oito atlas lingüísticos nacionais e rexionais publicados ata o momento en España (ALCyL, ALDC, ALEA, ALEANR, ALECant, ALeCMan, ALEICan e ALGa). Quedan fóra, por tanto, todo Portugal e as comunidades autónomas españolas de Asturias, Extremadura, Madrid e Murcia. Como ben indica a autora, a tese de doutoramento de José Antonio González Salgado sobre falas extremeñas non proporciona materiais para este campo semántico. É unha mágoa que os cuestionarios do *Atlas Lingüístico de España y Portugal* referidos a esa zona sigan a durmir o sono dos xustos despois de todos os fondos públicos investidos nas enquisas; haberá que agardar a que iniciativas como o *Tesoro léxico de la frontera hispano-portuguesa*² emprendido polo mencionado González Salgado proporcionen información sobre esa zona, especialmente intere-

¹ Dispoñible no enderezo electrónico <http://ddd.uab.cat/pub/tesis/2010/tdx-1222110-163719/cj11de1.pdf> (última consulta, 29 de abril de 2013).

² Véxase máis información na web <http://www.geolectos.com/Tesoro-frontera.pdf> (última consulta, 29 de abril de 2013).

sante para examinar a continuidade lingüística entre España e Portugal. No que se refire a Asturias, a autora cita en ocasións algunhas formas recollidas no *Diccionario General de la Lengua Asturiana* de Xosé Lluis García Arias (<http://mas.lne.es/diccionario>). Aínda que se presenta en forma de obra lexicográfica, o dicionario de Arias xeolocaliza as súas entradas, polo que é unha especie de atlas lingüístico sen mapas; nese sentido, quizais se puidese tentar representar cartograficamente as numerosas formas referidas ós dedos da man contidas nesa obra. Canto ó dominio portugués, a decisión de excluílo está xustificada plenamente. Sen dúbida, a próxima edición dos materiais do *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* ofrecerá información sobre as designacións existentes en Portugal para este concepto, se ben que a pouca densidade da súa rede fai que teña que ser visto como unha primeira aproximación, que terá que ser complementada cos datos das teses dialectais reunidas no *Tesouro do Léxico Patrimonial Galego e Portugués* e, sobre todo, coa edición dos materiais do *Atlas Lingüístico-Etnográfico de Portugal e da Galiza* (ALEPG), en desenvolvemento no Centro de Linguística da Universidade de Lisboa. Aínda que non son moitas as designacións para estes conceptos (estes campos semánticos non se preguntaron en todos os puntos de enquisa), os datos inéditos do ALEPG proporcionan novas formas e complementan a extensión territorial dalgunhas respostas recollidas nos dominios lindeiros. Deixo anotado un mollo de designacións para os diferentes dedos que complementan os datos de Carolina Julià: mai-miño (*dominguinho*), anular (*passarinho*, *companheirinho*³, *parceirinho*), maior (*morador*, *padrinho*⁴), índice (*frita-ovos*⁵) e pulgar (*dedo corno*).

A propósito da decisión de utilizar material dos atlas lingüísticos como base para a análise, quería chamar a atención sobre un atinado comentario da autora na p. 9 da introdución: “entre las investigaciones de carácter diatópico sorprende considerablemente el escaso número de referencias o análisis sobre los datos de los mapas geolingüísticos”. En efecto, parece existir a impresión entre moitos investigadores de que os atlas lingüísticos son produtos finais, cando realmente estas obras teñen que ser puntos de partida, repertorios de material para ser explorado e analizado en profundidade, máis aínda se estamos a falar de obras xeolingüísticas da Península Ibérica, caracterizadas pola adopción dun formato moi tradicional que practicamente non analiza os datos cartografados nos mapas. Neste sentido, son especialmente valiosos traballos coma os de Carolina Julià que animen a pescudar nos atlas lingüísticos, sobre todo cando se trata de adoptar unha perspectiva comparativa. Como sinaléi nunha recensión anterior, hai que ter presente a famosa máxima de Bernardo de Chartres de que os modernos conseguimos ver máis cousas e máis lonxe porque somos ananos que soben ós ombreiros dos xigantes; isto é, os traballos de análise crítica de materiais xa recollidos

³ Obsérvase que o único testemuño de *companheiro* nos datos da autora está situado, precisamente, no punto Z-2 do ALGa, limítrofe con terras portuguesas.

⁴ Pode tratarse dunha confusión, xa que nos datos recollidos pola autora é máis frecuente que este tipo designativo dea nome ó anular; no entanto, fai que se teña que matizar o dito na p. 199.

⁵ Complementa a forma *hurgahuevos* localizada en Canarias, un territorio con fortes influencias lexicais portuguesas (p. 168).

dos en atlas lingüísticos ou dicionarios están en condicións de ofrecernos informacións moi interesantes e son tarefas imprescindibles para sacar todo o proveito desas obras. Sería aconsellable, iso si, ofrecer no anexo ou nas pp. 107-109 algo máis de información sobre os atlas manexados, especialmente para os lectores menos familiarizados coas empresas xeolingüísticas peninsulares: cando se realizaron as enquisas? que tipo de informantes empregaron os investigadores e que consecuencias pode ter iso no tipo de léxico recollido?

A estrutura adoptada pola autora é sólida e atinada para este tipo de investigación. A primeira parte (pp. 15-104) está dedicada a unha presentación do modelo teórico no que se insire a obra. Exponse o tratamento que recibiu o campo semántico do corpo humano dentro do paradigma da lingüística cognitiva, especialmente no que respecta ós procedementos metafóricos e metonímicos para denominar as diferentes partes do corpo. Chama a atención positivamente o exhaustivo manexo da bibliografía por parte da autora. Non se trata, como acontece ás veces nalgunhas obras, dunha simple enumeración das obras de referencia de costume, senón que a exposición transloce un sólido coñecemento da teoría, que se expresa a través dos numerosos comentarios sobre os diferentes traballos que se expoñen. Aínda que non é indispensable a lectura da introdución para comprender a análise dos datos presentada na segunda parte, pois os comentarios que alí se fan son suficientemente explicativos, si que se converte nunha ferramenta moi útil para os investigadores interesados en realizar estudos dialectais desde os parámetros da lingüística cognitiva.

A segunda parte (p. 107-302) expón as designacións recollidas no corpus e efectúa as análises correspondentes. Os dedos teñen cadanseu capítulo, dividido en cinco partes: a) clasificación de variantes lexicais; b) información xeolingüística (distribución xeográfica das variantes e presenza nos respectivos atlas); c) áreas léxico-semánticas; d) designacións latinas; e) estudo semántico. O lector pode pasar comodamente do apartado a) ou b) ata o comentario desenvolvido no e), pois partillan a mesma estruturación das designacións. Alguén podería considerar en certo modo redundantes os apartados a) e b), mais eu coido que esta división é un achado interesante para que o lector poida observar de vez todas as designacións existentes para un concepto e a súa clasificación temática, que quedan ocultas no apartado b), pois este inclúe toda a relación de puntos onde se documentan as formas. Porén, a sección c), que contén un mapa e o correspondente comentario sobre a distribución xeográfica das diferentes áreas, non ten apartados numerados, polo que é máis complicado acceder rapidamente á información pertinente; non obstante, por outro lado, tamén axiliza a lectura do texto, que normalmente é bastante curto. Ó meu xuízo, a división proposta pola autora é convincente e adecuada. Con todo, creo que o título do apartado e) non é o máis axeitado, pois o comentario que alí se fai non é sinxelamente semántico ou motivacional, senón que inclúe aspectos etimolóxicos e de historia das diferentes formas⁶; nese sentido, unha epígrafe máis xenérica, tal que *comentario das designacións*, sería máis realista e faría máis xustiza ó traballo da autora nesas páxinas.

⁶ Véxase, por dar un exemplo, a disquisición sobre a etimoloxía das formas do tipo *meñique* (pp. 267-270).

Unha grande carencia do libro é a ausencia dun índice de formas que enumere alfabeticamente as 597 lexías incluídas no volume e as páxinas en que aparecen. Isto é, quen quixer ver se unha determinada forma está incluída no estudo (e, en tal caso, cales son os comentarios pertinentes), non ten outra escolla que ir a cada un dos capítulos, intuír en que sección estará clasificada e facer unha busca manual. Trátase, claro, dun inconveniente moi notable, inda máis cando varias das formas están repetidas en dous ou máis capítulos. Ignoro se esta decisión é imputable á autora ou a unha errada política editorial de Peter Lang, aínda que parece ser máis factible a segunda posibilidade, pois é certo que a tese que serve como base ó libro non só ten un índice de formas, senón que inclúe un anexo con numerosas cancións, fundamentais para comprender varias das designacións que se examinan na obra. Aínda que moito máis anecdótica, outra cuestión negativa que cómpre sinalar é un elevado número de grallas ó longo do texto⁷; é verdade que se trata dunha monografía dunha notable extensión, pero unha lectura máis pormenorizada das probas de imprenta tería solucionado algún destes desvíos mecanográficos.

A análise dos datos é exhaustiva e solvente e proporciona, no seu conxunto, informacións moi interesantes para a lexicoloxía hispánica. Pódense facer, é claro, matizacións e correccións menores, que non alteran o notable valor do conxunto. Vexamos uns exemplos de observacións puntuais. Hai, en ocasións, discrepancias entre a clasificación dunha forma na listaxe de variantes e o que se desprende do seu comentario individual, causadas normalmente por un excesivo apego á etimoloxía da forma en troques da motivación. Un claro exemplo son as respostas do tipo *pulgar*, agrupadas na sección 2.1. (“denominaciones relacionadas con la fortaleza del dedo”), cando a propia autora reconece (p. 130) que a motivación é totalmente opaca para os falantes románicos e sinala na p. 134 remotivacións destas respostas, asociadas co acto de matar as pulgas, entre elas a forma valisoletana *pulguero*, que a pesar diso segue clasificada dentro de 2.1. Na p. 159 e 167-168 coméntase unha resposta secundaria cordobesa “en la siega se le llama *dedo del pan*”, que se explica por posibles comidas colectivas dos seitureiros. Habería que referir que a palabra *pan* ten tamén a acepción de ‘trigo’, acaída para a ceifa, o que permitiría abrir outras liñas de interpretación, referentes ó rol dese dedo durante a sega, o máis importante xunto co pulgar (precisamente, a primeira resposta recollida nese punto), co que facía pinza. Non me parece, como se di na p. 174, que *lambón* proceda de *lambonada*, senón que en todo caso o camiño sería o inverso. Na p. 295 refírese, para o dedo meniño, unha lexía logroñesa *tío pichín*, e asóciase o significado de *tío* á oitava acepción do DRAE ‘amigo, compañeiro’; sorprende que non se faga mención a cantigas como as sinaladas na p. 293 (“este é o dedo meniño, este é o seu sobriño...”) que casarían ben co significado recto de *tío*. Cabe facer unha precisión extralingüística a respecto

⁷ Por exemplo, *doacronía* (p. 9), *recateogrización* (p. 34), *investigacioens* (p. 39), *inconsciente* (p. 56), *Dormínguez* (p. 68), *dervía* (p. 72), *le metáfora* (p. 83), *romancias* (pp. 108, 140), *oroginó* (p. 229), *atesitugadas* (p. 248), *silgo* (p. 263), etc.

dunha afirmación da p. 135 que explica unha maior frecuencia dun tipo designativo por unha suposta diferenza no hópede das pulgas e piollos, que non é tal, pois calquera dos dous insectos pode ser parasito de aves ou mamíferos (con obvias excepcións, como os delfíns ou o ourizo cacho). É certo que especies como o *Pediculus humanus* só atacan o home, nin sequera os primates, pero na lingua a forma *pioollo* é un nome coloquial para máis de 3000 especies de insectos sen ás da orde dos *Phthiraptera*, tal e como se pode constatar nas definicións achegadas polo DRAG ou o DRAE.

Como xa deixei anotado liñas atrás, a autora manexa con proveito abondosa cantidade de material secundario, o que dá pé a que o libro conteña trinta páxinas de aparato bibliográfico (as máis delas, brevemente comentadas na introdución), que serán seguramente de utilidade para investigadores posteriores. Sorprende agradablemente a atención ó pormenor da investigadora, que marca cun asterisco aquelas obras que se citan de modo indirecto, por non poder consultalas. Hai, con todo, dous pequenos detalles que precisar. Na p. 21 faise referencia a “Antonio Damasio, investigador americano especializado en neurofisiología”. Aínda que é certo que o boi é de onde paxa, non de onde nace, trátase dunha afirmación discutible, pois o recoñecido profesor da universidade do Sur de California non só é portugués de nacemento, senón que se licenciou e doutorou na universidade de Lisboa, onde estivo traballando ata os 32 anos de idade. A autora confunde nas pp. 315 e 338 (como acontece, polo demais, en varios catálogos de bibliotecas e librarías) o escritor e político Antón Santamarina Delgado co filólogo Antón Santamarina Fernández, que é quen debера ser citado na bibliografía. Alén da cuestión onomástica, cumpriría anotar que desde o ano 2009 existe unha edición gratuíta na internet⁸ do *Diccionario de diccionarios* editado polo filólogo fonsagrado, que inclúe máis obras cós seus antecesores en disco compacto.

Como conclusión, considero que esta obra é un traballo innovador que se ocupa dun tema moi pouco estudado no dominio peninsular, achegando dúas perspectivas extremadamente interesantes, o traballo en perspectiva iberorrománica cos materiais publicados de atlas lingüísticos e a exploración dos métodos da lingüística cognitiva como unha ferramenta para examinar datos dialectais. Neste sentido, é un óptimo traballo que ofrece sólidos alicerces para novas iniciativas que queiran profundar nestas cuestións.

XOSÉ AFONSO ÁLVAREZ PÉREZ

⁸ <http://sli.uvigo.es/DdD/index.html> (última consulta, 29 de abril de 2013).

